

ЗБ. ТР. ДНУ - ПРИЛЕП, 21
AN. PAP. ASA - PRILEP, 21

Стр. 1 – , Прилеп, 2005
Page 1 – , Prilep, 2005

ДРУШТВО ЗА НАУКА И УМЕТНОСТ – ПРИЛЕП
ASSOCIATION OF SCIENCE AND ART – PRILEP

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ НА ДНУ ANNALS OF PAPERS ASA

УДК
001
7

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ НА ДНУ ANNALS OF PAPERS ASA

ТОМ 21 ГОДИШТЕ
2005
ПРИЛЕП
PRILEP

ЗБ. ТР. ДНУ - ПРИЛЕП, 21
AN. PAP. ASA - PRILEP, 21

Стр. 1 – , Прилеп, 2005
Page 1 – , Prilep, 2005

**ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ НА ДНУ - ПРИЛЕП
ANNALS OF PAPERS ASA - PRILEP**

**ДРУШТВО ЗА НАУКА И УМЕТНОСТ - ПРИЛЕП
ASSOCIATION OF SCIENCE AND ART - PRILEP**

Излегува: Една годишно

Главен и одговорен уредник

Editor in chief

Проф. д-р Коста Сотирски

Редакциски одбор:

Editorial board:

1. Проф. д-р Коста Сотирски

2. Д-р Јосиф Мицковски

3. Д-р Трајко Мицески

4. Проф. Александар Ивановски - Глоговичанец

5. Проф. Билјана Трчкоска

Лектура

Lecteur:

Мирјана Стојкоска

Коректура

Proofreader:

Мирјана Стојкоска

Хриса Талимџиоска

Превод на резимеата на англиски јазик од авторите

Превод на резимеата на француски јазик

Translated in to Franch

Проф. Билјана Трчкоска

Компјутерска обработка и графичка подготовка

Печатница „11 Октомври“ АД - Прилеп

За издавачот:

Д-р Дукадин Камшикоски

Зборник на трудови на ДНУ - Прилеп, бр. 21, стр. 1 - , 2005

Печати: Печатница „11 Октомври“ АД - Прилеп

Тираж: 300 примероци

Copied printed - 300

Адреса на Редакцијата на списанието:

ДНУ - 7500 Прилеп, „Горче Петров“ 54, П. фах 172

РАЗВОЈНИТЕ НАСОКИ НА ПРОИЗВОДСТВОТО НА ТУТУН ВО Р. МАКЕДОНИЈА СОГЛАСНО ЕВРОПСКАТА УНИЈА И ГЛОБАЛНИТЕ СВЕТСКИ ДВИЖЕЊА

Д-р Трајко МИЦЕСКИ

В О В Е Д

Идниот развој на производството на тутун и целокупниот комплекс на активности поврзани со него, мора да се заснова врз преферираните стандарди на ЕУ и тековите на современите светски достигнувања во таа област.

Преферираните стандарди на идниот развој, упатуваат кон сè поголемо внимание на самото производство, како на неговата квантитативна лимитираност, така и на неговата квалитативна достојност, заштитата на животната средина, социјалната сигурност, економската ефективност, здравиот начин на растење и развивање на растенијата, исполнувањето на барањата на големиот број невладини организации и Светската здравствена организација и слично.

Јасно прокламираната квантитативна лимитираност, е изразена преку намалување на гарантираните прагови по сорти на тутун, на досегашните членки на ЕУ-производители на тутун, почнувајќи од 1999 год., од 348.508 тони суров тутун во лист, сукцесивно се намалува за во 2004 година да достигне лимитираност од 334.064 тони, или процентуално намалување над 4 % во периодот од 1999 до 2004 год., што не е случај со ориенталските тутуни каде нема намалување. Во овој поглед треба да се има предвид дека ЕУ

на новопримените членки-производители на тутун им доделува одредени гарантирани прагови.

Целта на овој труд е да се истакнат позначајните аспекти на состојбите и развојната политика на производството на тутун во ЕУ и глобалните светски текови, а со тоа и во сопствената земја, и истовремено, во идниот период, да се иницираат активностите за насочување на производството на тутун.

ИЗВОР НА ПОДАТОЦИ И МЕТОД НА РАБОТА

При изработката на овој труд користени се податоци од Државниот завод за статистика на Република Македонија, податоци објавени во списанијата: *Tobacco journal, international* и *Year book, statistics-adresses-brands, & Tobacco, World Markets and Trade*, и *COUNCIL REGULATION fixing the premium and guarantee thresholds for leaf tobacco by variety group and Member state*, како и користење на поширока литература.

Во обработката на податоците се користени: аналитичкиот, математичко-статистичкиот и компаративниот метод.

ТРЕНДОВИ ВО ПРОИЗВОДСТВОТО НА ТУТУН ВО СВЕТОТ

Тутунот е една од земјоделските и индустриските култури која се произведува во 128 земји, со просечно светско годишно производство од 6,9 милиони тони¹, во периодот од 1998 до 2000 година, а додека во периодот од 2000 до 2004, просечното светско годишно производство изнесува 5,7 милиони тони², што значи намалување за 17 %.

Движењето на производството на тутун во светот, во позначајни водечки земји, во последните 5 години ќе го прикажеме во Табела 1 и Графикон 1.

¹ Commission of the european communities, Brussels, 22.7.2003, RAW TOBACCO, <http://www.europa.eu.int>

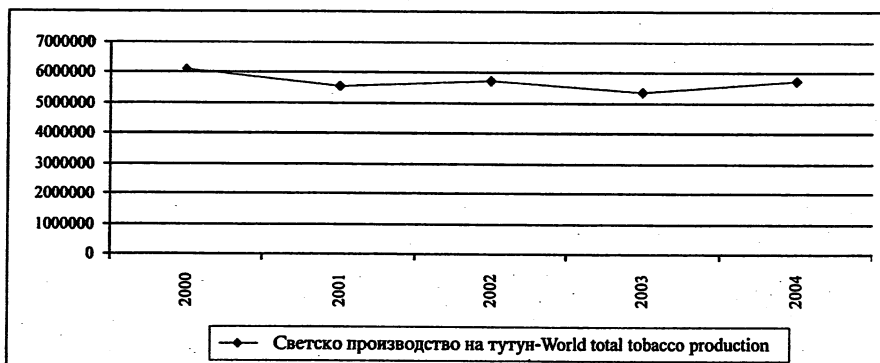
² PREPARED BY USDA/FAS/COTS, <http://www.tobacco.com>; <http://www.tobaccojournal.com>; <http://www.fao.org>

Табела 1. Светско производство на тутун
 Table 1. World Tobacco Production
 (Metric Tons Dry Weight, Calendar Years)

	2000	2001	2002	2003 ^e	2004 ^f	просек average
Свст-Вкупно World Total	6.097.244	5.551.535	5.722.948	5.371.428	5.734.717	5.695.574
Кина China; Peoples Republic of	2.295.000	1.997.183	2.079.950	1.918.450	2.013.735	2.060.864
Индиа India	599.400	530.000	592.000	595.000	598.000	582.880
Бразил Brazil	493.100	442.345	551.250	515.720	757.075	551.898
САД United States	408.200	404.559	358.363	339.241	357.612	373.595
Индонезија Indonesia	157.052	146.100	144.700	135.000	135.000	143.570
Малави Malawi	89.550	37.408	124.301	121.021	138.000	102.056

PREPARED BY USDA/FAS/COTS
 e - Estimate (пресметано)
 f - Forecast (предвидено)

Графикон 1. Светско производство на тутун
 Figure 1. World Tobacco Production

Европската унија (Е-15), со своето просечно годишно производство на тутун од 334.400 тони во периодот од 2000 до 2004 година, се вбројува во поголемите производители на тутун, заземајќи го петтото место во светот.

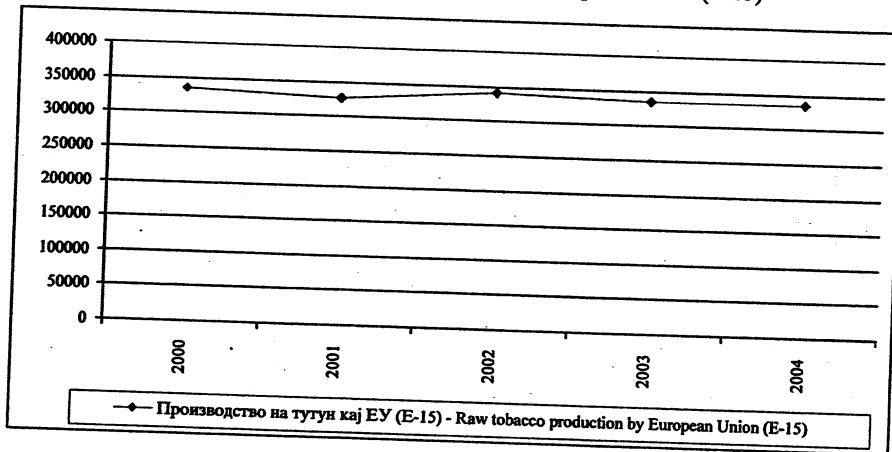
Динамиката на движење на производството на тутун на ЕУ (Е-15), согласно гарантираните прагови за откуп, во последните пет години ќе ја прикажеме во Табела 2 и Графикон 2.

Табела 2. Производство на тутун кај ЕУ (Е-15)
Table 2. Tobacco production by European Union (E-15)

	2000	2001	2002 ^g	2003 ^g	2004 ^g	просек average
Европска унија (Е-15) -Вкупно European Union (E-15) Total	335.491	327.587	340.738	334.064	334.064	334.390

g - guarantee thresholds

Графикон 2. Производство на тутун кај ЕУ (Е-15)
Figure 2. Raw tobacco production by European Union (E-15)

Заради ограничување на понудата на тутунот, а со тоа и насочување на производството на тутун на оние сорти тутун кои го потврдиле својот пласман преку нивната побарувачка, како и заради поголема контрола на пазарот на тутун, ЕУ има утврдено квоти по одделни сорти тутун, кои се премираат и за кои се гарантира откупот по определено ниво. Тоа се гледа од наредните табели, за реколтите од 2002 до 2004 година.

Табела 3. Гарантирани прагови за реколтата 2002 година (во тони)

Table 3. Guarantee thresholds for the 2002 harvest (tonnes)

Држави - членки на ЕУ Member State	I Светла Вардена Flue- cured	II Светлит утуни Берлеј Light air cured	III Тутуни сушени на сенка Dark air cured	IV Тутуни сушени на оган Fire cured	V Тутуни сушени на сонце Sun cured	Други Other			Вкупно Total
						Ситнолистни Small-leaf	Ориенталски oriental	тутуни varieties	
						VI Basmas	VII Katerini	VIII Kaba Koulak	
Италија Italy	49.002	49.436	16.256	6.255	9.157		498		130.604
Грција Greece	35.781	12.276			7.192	27.114	24.014	16.696	123.073
Шпанија Spain	29.472	5.748	6.622	30					41.872
Португалија Portugal	4.981	1.066							6.047
Франција France	10.650	9.602	5.359						25.611
Германија Germany	4.800	2.683	3.868						11.351
Белгија Belgium	0	154	1.455						1.609
Австрија Austria	30	442	99						571
Вкупно Total	134.716	81.407	33.659	6.285	16.349	27.114	24.512	16.696	340.738

Извор: COUNCIL REGULATION fixing the premium and guarantee thresholds for leaf tobacco by variety group and Member state for the 2002, 2003 and 2004 harvests and amending Regulation (EEC) No 2075/92, Brussels, 21.11.2001 COM (2001) 684 final 2001/0276 (CNS).

Табела 4. Гарантирани прагови за реколтата 2003 и 2004 година (во тони)

Table 4. Guarantee thresholds for the 2003 and 2004 harvest (tonnes)

Држави - членки на ЕУ Member State	I Светла Вардена Flue- cured	II Светлит утуни Берлеј Light air cured	III Тутуни сушени на сенка Dark air cured	IV Тутуни сушени на оган Fire cured	V Тутуни сушени на сонце Sun cured	Други Other			Вкупно Total
						Ситнолистни Small-leaf	Ориенталски oriental	тутуни varieties	
						VI Basmas	VII Katerini	VIII Kaba Koulak	
Италија Italy	48.263	47.689	15.682	6.255	8.833		498		127.220
Грција Greece	35.542	11.842			6.938	27.114	24.014	16.696	121.846
Шпанија Spain	29.028	5.545	6.388	30					40.991
Португалија Portugal	4.634	1.074							5.708
Франција France	10.490	9.262	5.170						24.922
Германија Germany	4.728	2.588	3.731						11.047
Белгија Belgium		149	1.404						1.553
Австрија Austria	29	426	96						551
Вкупно Total	132.686	78.529	32.471	6.285	15.771	27.114	24.512	16.696	334.064

Извор: COUNCIL REGULATION fixing the premium and guarantee thresholds for leaf tobacco by variety group and Member state for the 2002, 2003 and 2004 harvests and amending Regulation (EEC) No 2075/92, Brussels, 21.11.2001 COM (2001) 684 final 2001/0276 (CNS).

Надминувањето на однапредутврдените квоти, немаат третман на поддршка и произведените количини над утврдените квоти не може да се реализираат по гарантираните цени.

Исто така, ЕУ води сметка и за земјите-производители на тутун, кои ѝ се придружуваат, па за нив, согласно извештајот на Комисијата на ЕУ, задолжена за оваа проблематика, во 2002 година, им се доделени вкупно 52.353 тони-гарантирани прагови, од кои на Полска 37.933 тони, на Унгарија 12.355 тони, на Словачка 1.715 тони и на Кипар 350 тони.

Во своите анализи за производството на тутун на ЕУ, не изостануваат ни земјите кандидати-членки на ЕУ, Бугарија, Романија и Турција.

Бидејќи бројноста на тутунските сорти кои се во производство во ЕУ (Е-15), е голема (околу 34), истите се класифицирани во 8 групи.

За секоја група на сорти се одредува поединечна премија. Премиите се движат од 2,146 до 4,129 евра/кг. Исто така, се доделуваат и дополнителни премии од 0,41 до 0,88 евра/кг за некои тутунски сорти во некои земји-членки (што се гледа од наредните табели).

Табела 5. Премии на тутунот во лист за бербите 2002,2003 и 2004 година
(во тони)

Table 5. Premiums for leaf tobacco from the 2003 and 2004 harvest (tonnes)

Премии Premiums	I	II	III	IV	V	Други Other		
	Светла варијетија Flue- cured	Светли тутуни берлеј Light air cured	Тутуни сушени во сенка Dark air cured	Тутуни сушени на оган Fire cured	Тутуни сушени на сонце Sun cured	Ситнолистни Small-leaf	Ориенталски oriental	тутуни varieties
	VI Basmas	VII Katerini	VIII Kaba Koulak					
EUR/kg	2,98062	2,38423	2,38423	2,621199	2,14581	4,12957	3,50395	2,50377

Извор: COUNCIL REGULATION fixing the premium and guarantee thresholds for leaf tobacco by variety group and Member state for the 2002, 2003 and 2004 harvests and amending Regulation (EEC) No 2075/92, Brussels, 21.11.2001 COM (2001) 684 final 2001/0276 (CNS).

Табела 6. Дополнителни износи
Table 6. Supplementary amounts

Разновдности Varieties	Евра/кг EUR/kg
Бедчер Геудертајмер, Перг, Корсо Badischer Geudertheimer, Pereg, Korso	0,5509
Бедчер Берлеј Е и неговите хибриди Badischer Burley E and its hybrids	0,8822
Виргин Д и неговите хибриди, вирџинија и неговите хибриди Virgin D and its hybrids, Virginia and its hybrids	0,5039
Парагвај и неговите хибриди, Драгон вистински и неговите хибриди, Филипин, Пеит, Грамонт, Сејмос, Апетер Paraguay and its hybrids, Dragon vert and its hybrids, Philippin, Peit Grammont (Flobecq), Semois, Appelterre	0,4112

Извор: COUNCIL REGULATION fixing the premium and guarantee thresholds for leaf tobacco by variety group and Member state for the 2002, 2003 and 2004 harvests and amending Regulation (EEC) No 2075/92, Brussels, 21.11.2001 COM (2001) 684 final 2001/0276 (CNS).

Премијата во просек изнеува 2.9 евра/кг, односно 2.900 евра/т, што одговара на 7.800 евра/ха.

Бисината на премијата се намалува sukcesивно за 0,5 % годишно (берба 1993 год.), 1 % (берби 1994-1998 година), 2 % (берби 1999-2002 година) и 3 % (берба 2003 год.), чии средства се насочуваат во Фондот за тутун, од каде пак се користат за одредена специфична помош на одредени групи производители, што претставува еден вид помош (додаток) за финансирање на нивните активности заради подобрување на квалитетот, заштитата на околината и стратегискиот менаџмент.

Во овој контекст на елаборирање, ќе ги истакнеме и трендовите на производството на тутун во Р. Македонија во периодот од 2000 до 2004 година, преку Табелата 7 и Графиконот 3.

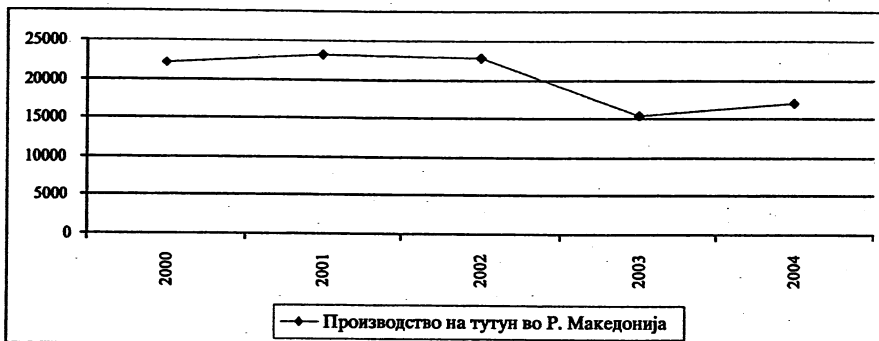
Табела 7. Производство на тутун во Р. Македонија
Table 7. Tobacco production in R. Macedonia

	2000	2001	2002	2003 ^e	2004 ^f	просек average
Вкупно производство Total production	22.175	23.217	22.911	15.370	17.000	20.135

Извор: Статистички годишник на Република Македонија 2003, e = пресметано,
f = предвидено

Statistical Yearbook of the Republic of Macedonia 2003, e - Estimate, f - Forecast

Графикон 3. Производство на тутун во Р. Македонија
Figure 3. Tobacco production in R. Macedonia

Заради појасно согледување на трендовите на фактички оствареното годишно производство на тутун на светско ниво, Европска унија и на Р. Македонија, во изминатите дванаесет години (1990-2001 година), ќе искористиме табеларни и графички прикази (Табела 8, Графикони 4, 5 и 6).

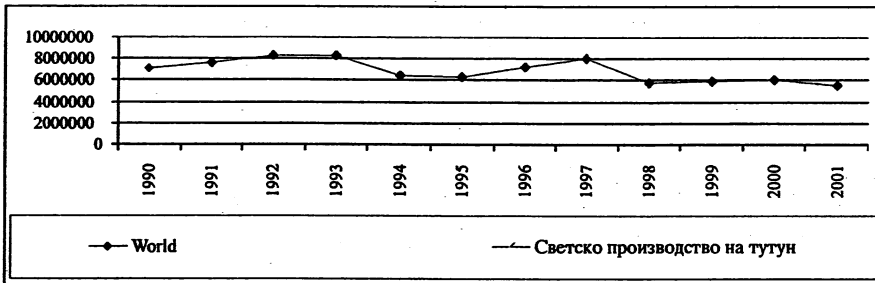
Табела 8. Производство на тутун во светот, ЕУ (Е-15) и Р. Македонија
Table 8. Tobacco production in World, EU (E-15) & R.Macedonia

Години Years	Свет-Вкупно World Total	ЕУ (Е-15)-Вкупно EU (E-15) Total	Р. Македонија R. Macedonia
1990	7.760.000	413.562	16.452
1991	7.607.000	430.011	25.195
1992	8.340.000	408.103	26.502
1993	8.306.000	342.427	24.002
1994	6.392.000	328.786	18.862
1995	6.355.000	333.187	15.683
1996	7.175.000	337.020	15.412
1997	7.975.000	335.076	25.308
1998	5.849.000	348.021	32.746
1999	5.924.000	334.191	29.368
2000	6.097.244	335.491	22.175
2001	5.551.535	327.587	23.217

Извор: „Tobacco journal, international 5/97 и Year book, statistics-adresses-brands, p. 140. & Tobacco: World Markets and Trade, december, 2001, Statistical Yearbook of the Republic of Macedonia 2003.

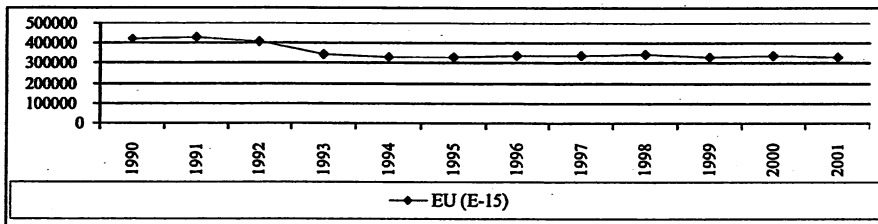
Графикон 4. Светско производство на тутун

Figure 4. World Tobacco Production

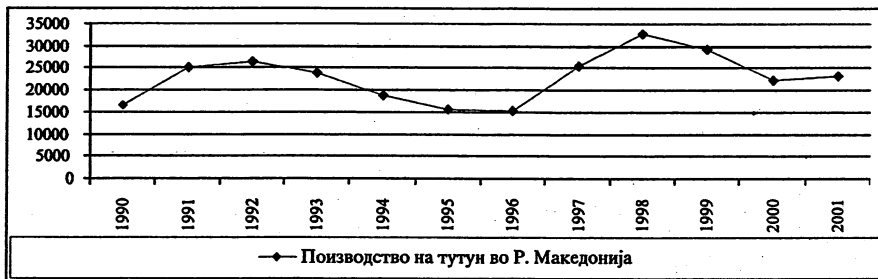
Графикон 5. Производство на тутун кај ЕУ (Е-15)

Figure 5. Tobacco Production by EU (E-15)

Графикон 6. Производство на тутун во Р. Македонија

Figure 6. Tobacco Production in R. Macedonia

Целта на графичкото прикажување е да се забележат осцилациите на трендовите на производството на тутун. Јасно се гледа дека најголеми осцилации се забележуваат во Р. Македонија, а најмалы во ЕУ (Е-15), каде се забележуваат рамномерни трендови со благо намалување на производството на тутун од година во година. Рамномерниот развој во ЕУ (Е-15) се должи на организирианиот

пристап на производството на тутун и правилниот менаџмент во таа област. Поради ограниченоста на просторот на трудовите, ќе останеме без натамошен коментар.

УЛОГАТА НА ФОНДОТ ЗА ТУТУН ВО ЕУ ЗА СТРАТЕШКИОТ РАЗВОЈ НА ПРОИЗВОДСТВОТО НА ТУТУН

Имајќи го предвид стратешкиот развој на тутунот, без занемарување на економските, социјалните и еколошките консеквенци, ЕУ овозможи формирање на Фонд за тутун.

Овој фонд до 2002 година се користеше за финансирање на агрикултурни истражувања на тутунски сорти и производни методи, како и за развивање на широка информативна активност за подигнување на јавната свест во врска со штетните ефекти од пушењето.

Од 2003 година, улогата на Фонд за тутун се прошири и претрпи некои измени, како на пример проширување на истражувачките агрономски и агроекономски активности и кон развивање на производство на други култури или стопански активности кои генерираат економски ефекти и социјални подобности. Тоа значи дека во реоните каде се произведува тутун се препорачува да се развијат специфични иницијативи, кои ќе им овозможат тутуно-производителите да се префрлат од тутунот на други култури и стопански активности, кои ќе овозможат вработување и остварување на соодветен приход.

Во овој поглед, Комисијата на ЕУ препорачува да се зголеми одвојувањето за финансирање на Фондот за тутун на 3 %, со цел да се зајакнат буџетските средства достапни за финансирање на информативните мерки околу штетните ефекти од користењето на тутунот и иницијативите за пренасочување на производството. Всушност, пренасочувањето на производството е нов приоритет и може да се имплементира во национални рамки, како дел од специфичните мерки за пренасока и може да се синергизира со buy-back програмата за квоти. Така, за бербата 2004 година, ако се оцени дека е неопходно поголемо одвојување за Фондот, тогаш тоа би мо-

жело да се зголеми и до 5 %, врз база на извештај и предлог од Комисијата.

Собраните средства, Фондот за тутун, ги насочува за финансирање на дејства во следните области:

– зголемување на јавната свест за штетните ефекти од сите начини на употреба на тутунот, преку информирање и едукација на населението;

– преземање на специфични мерки за помагање на тутуно-производителите за пренасочување кон производство на други култури и стопански активности кои креираат вработување и иницираат претприемачки активности на тутунопроизводителите;

– развивање на поголема контрола со цел да се овозможи производство на квалитетни и прифатени сорти тутун, посебно отпорни на болести и штетници и кои по начинот на производство ќе бидат еколошко подобни, со помали штетни влијанија врз здравјето на луѓето и прифатени од пушачите.

Комисијата во ЕУ, задолжена за оваа проблематика, истовремено работи врз содржината на активностите за најефикасно делување на Фонд за тутун, како и на варијантите за негово трансформирање во друг вид тело или орган, доколку има оправданост за поголема негова ефикасност и ефективност.

АКТИВНОСТИ ЗА КРЕИРАЊЕ НА ПРОИЗВОДСТВОТО НА ТУТУН СОГЛАСНО ИНТЕНЦИИТЕ НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА

Согласно глобалната светска политика и политиката на ЕУ за тутунот, со кои сме опфатени и ние како производители на тутун, нашите активности во натамошниот период треба да ги насочиме кон:

1. подобрување на производството на тутун во поглед на подигнување на квалитетот на многу повисоко ниво;

2. интегрирање на економските и еколошките цели, со што би се овозможило, од една страна зголемување на приходот, а од друга страна зачувување на животната средина;

3. користење на придобивките на техничко-технолошкиот развој, поголемо користење на средствата и механизацијата кои во голема мера го заменуваат физички вложениот труд и го намалуваат времето, производствените операции и процеси;
4. гарантирање на сигурност во пласманот на производството на тутун, согласно критериумите за квалитет, барани од купувачите;
5. обезбедување на стабилни приходи и стандардни услови за живеење на фармерите преку осовременување на производството на тутун;
6. преземање на претприемнички активности за проширување на основната дејност и развивање на можности за создавање на алтернативни (комбинирани) приходи, преку проширување на производството на тутун и со други дополнителни производи или услуги;
7. внимателно пласирање на информации за зголемување на јавната свест за штетните ефекти од сите начини на употреба на тутунот, преку организирање на научни и стручни дебати;
8. развивање на свеста за улогата и значењето на менаџментот како наука, која овозможува надоградување на менаџерите-лидерите со знаења за правилно водење на луѓето и управување со целокупните процеси на производството на тутун;
9. имплементирање на системите за управување со квалитетот и системите за управување со животната средина во тутунските организациски субјекти;
10. создавање можности за поголема вработеност, особено преку развивање на фармерско производство и други видови мали претпријатија.

ЗАКЛУЧОК

Општ е заклучокот дека тутунот како земјоделско и индустриско растение, бара посебни истражувачки активности, за концептирање на неговиот стратешки развој.

Во тој поглед се препорачува да се земат предвид природните, економските, социјалните и еколошките аспекти и конвенции, а истовремено да се развијат мултидисциплинарни истражувања за

поттикнување на претприемничките активности засновани на специфични идеи кои на тутунопроизводителите ќе им овозможат да ја прошират својата активност во производство и на други култури или други стопански производни или услужни активности, преку постепено намалување на неквалитетното производство на тутун.

Кај тутунопроизводителите треба да се побуди интерес за развивање поголема контрола на производството на тутун, со цел да се овозможи производство на квалитетни и прифатени сорти тутун, посебно отпорни на болести и штетници и кои по начинот на производство ќе бидат еколошки подобни, а со својот квалитет повеќе прифатени од пушачите и со помали штетни влијанија врз здравјето на луѓето.

DEVELOPMENT TRENDS IN PRODUCTION OF TOBACCO IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA IN REFERENCE TO THE EUROPEAN UNION AND GLOBAL WORLD MOVMENT

T. MICESKI

ABSTRACT

Creation of tobacco production development and the total complex of activities related to it must be based on standards preferred by the EU and modern world achievements in that field.

The preferred standards of future development pay increasing attention to the production itself, covering a variety of aspects, such as quantitative limitation, qualitative suitability, environment protection, social security, economic effectiveness, healthy growth and development of plants, fulfillment of the requirements of non-government organizations and WHO, etc.

Qualitative limitation is expressed thorough decreasing of guarantee thresholds by tobacco varieties in member states of EU. Starting from 1999, 348.508 tons of leaf tobacco were successively limited to 334.064 tons in 2004, which is a reduction of 4%. Guarantee thresholds are also determined by the EU for its new tobacco producing member states.

The aim of this paper is to emphasize some more important aspects of development policy of tobacco production in EU and in our country, and in the same time to initiate activities and targets for tobacco production in future.

ЛИТЕРАТУРА

1. Commission of the european communities, COUNCIL REGULATION fixing the premium and guarantee thresholds for leaf tobacco by variety group and Member state for the 2002, 2003 and 2004 harvests and amending Regulation (EEC) No 2075/92, Brussels, 21.11.2001 COM (2001) 684 final 2001/0276 (CNS).
2. Македонска академија на науките и уметностите, Национална стратегија за економскиот развој на Република Македонија, Скопје, 1997 година.
3. Маркуарт д-р Рој: „Современи пристапи во менаџментот-менаџмент во агробизнисот“, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје 1994.
4. Мицески д-р Трајче: „Некои аспекти на развојната стратегија на тутунското стопанство“, 18-ти Симпозиум за тутун, Охрид, 1997 година.
5. Мурарџалиев д-р Александар: „Нов приод кон предметот економика на аграрот“, „Астра Арт“ Скопје, 1999 година.
6. Попоски д-р Љупчо: „Состојби и перспективи на ориенталските тутуни на пазарот“, „Метафора“ Прилеп 2001 година.
7. Статистички годишници на Република Македонија, Statistical Yearbooks of the Republic of Macedonia.
8. Стратегијата за развој на земјоделството, шумарството и водостопанството во Македонија, Република Македонија, Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство, Скопје, јануари 1996 година.
9. Tobacco Briefing, "International Tobacco Growers Association", East Grinstead, West Sussex RH 18 5FA, England, August 1994.